

Te aromātai i te whakamahi o te 1080 Konihi, paitini me te ngahere kua wahangū

Tirohanga whānui a Te Kaitiaki Taiao

Dr Jan Wright
Te Kaitiaki Taiao a Te Whare Pāremata

December 2016

E ngā iwi o te motu, e ngā hau e whā. He mihi nui tēnei ki a koutou.

Whāia te iti kahurangi ki te tūohu koe me he maunga teitei.

Ko te tānga nei he whakamāoritanga o te Tirohanga Whānui mō te pūrongo *Te aromātai i te whakamahi o te 1080* i tāngia e Te Kaitiaki Taiao a Te Whare Pāremata i te tau 2011. Ko te pūrongo katoa kei te wāhi ipurangi www.pce.parliament.nz, ā, kei te tari o Te Kaikomihana te tānga pukapuka.

Tirohanga whānui a Te Kaitiaki Taiao

I a au e tuhi ana i tēnei tirohanga whānui, he rā anō ki te ngahere. Tērā e pōhēhētia ko te tūi e whakapāhūhū ana i ngā pua o te pirita, te tīwaiwaka e tītakataka ana i runga i ngā rākau i muri i ngā tāngata hīkoi, ā, ko te āhuru mōwai tō te uru mamaku. Engari, he rerekē rawa te āhua o ō tātou ngahere nunui. Ko te mea matapōuri e pēnei kē ana te ngahere. Ko te toiura e tūtei ana i ngā kōhanga kiwi, e tatari ana kia paopao ngā pī i ngā huamanu; ko ngā kiore e whaiwhai ana i te peketua, i te ngārara pāpā, i te pepeke, ā, ko ngā paihamu e ngaungau ana i ngā pirita, i ngā kōnini, i ngā rātā anō hoki.

I tērā raumati, i a au e hararei ana, i kī au ki tētahi hoa i te rangahau au i te whakamahi o te paturiha e mōhiotia nei ko te 1080 ki Aotearoa. Ko tana whakautu, “That will be very difficult; there are such good arguments on both sides.” I te mutunga o taku rangahau ko taku kitenga, he whakaaro pōhēhē tēnei. Ahakoa e pono ana ngā tāngata ki tō rātou whakahē i te 1080, ki te kore te 1080 ka mate ā-moa ētahi o ngā tipu me ngā kararehe nō Aotearoa ake. Ā, ka ahatia mehemea kāore te 1080 e ārai atu ana i te mate kohi mō te kau, e tiaki ana i ngā kāhui kau. E tiaki ana hoki i ngā māhuri i roto i ngā ngahere whakatō. Ka uaua ake, ka nui rawa te pūtea e whakapaungia.

I Aotearoa, e 3,500,000 kirokaramu paturiha e whakamahia ai ia tau. Ko te nui o te 1080 e whakamahia ana iti iho i te kotahi haumano - e 3,000 kirokaramu noa iho. Heoi anō, ahakoa ngā tau e rangahau ana te 1080, ngā tini tirohanga kua oti me ngā tini whakahaere kua whakaritea, e tautohetohetia ana tonu te 1080. Ā, ko te tonu a ētahi Mema Pāremata kia aukatia te 1080 he pūtake mō tēnei rangahau.

Rite tonu ki ētahi atu paitini, ka whakamahia te 1080 ki ngā pouaka mōunu i runga i te whenua. Engari ko te whakamakere mai i ngā waka topatopa te kaupapa nui e maharahara ai te tangata. E mārāma ana tēnei; ko te whakamakere o te paitini i te rangi he kaupapa whakararu i te hinengaro. Nā, he aha e mahia ai tēnei mahi?

Ko te nuinga o ā tātou tipu me ā tātou kararehe kei Aotearoa anake, kāore i motu kē. Nā reira, kāore e taea te karo i ngā wero a ngā manene nō tāwāhi, nā te mea kāore he take kia kukuwha kia ārai atu i aua manene. Kāore he take kia rere ngā manu nā te mea kāore he konihi o raro hei whaiwhai i aua manu.

Ko te tino kaupapa o tēnei rangahau ko ngā riha e toru arā, te paihamu, te kiore me te toiura. E whakamōtī rawa ana ngā riha nei i ngā ngahere nunui ake o Aotearoa, ngā pūnaha hauropi, me te ohaoha. Ki te nuinga o tātou ko te paihamu te tino hoariri, engari i te 15 tau kua pahure ake, kua hōhonu ake te mōhio o ngā kaipūtaiao ki te mahi whakamate a te kiore me te toiura. E ai ki ngā kaiatawhai taiao ināianei, ehara i te paihamu, engari ko te toiura kē, ‘te hoariri o ngā hoariri’.

Ko te taunekeneke i waenganui i te kiore me te toiura he kaupapa tino nui. Mehemea he rahi te kai, he nui rawa ngā kiore hei kai mā ngā toiura kaikiko. He kino rawa ngā tau he huhua ngā pua o ngā rākau. I ngā tau ka whānui te puāwaitanga o ētahi tūmomo rākau, ka makere mai ngā kākano miriona nei ki te whenua, ā, ka nui ake ngā huamanu o ngā manu. Ko te nukunuku mai tēnā o te tini me te mano o te kiore me te toiura, ā, i reira ka mate ai ngā pīpī.

Source: Philip Gleeson

He Gastrolobium tēnei tipu. Ka puta māori mai te 1080 i roto i ngā tipu Gastrolobium. Arā, he mea nō te taiao te paitini 1080. Ka tipu ēnei rākau ki te tonga-mā-uru o Ahitereiria. I kukuwha ngā tipu i te 1080 hei ārai atu i ngā paihamu me ērā atu whāngote.

He mea ohore te kitenga o tēnei rangahau kotahi hauwaru anake o ngā whenua i raro i te mana o Te Papa Atawhai e whakahaeretia ana te paihamu, te kiore me te toiura. Ā mua ake nei pea, ko ētahi o ā tātou tipu me ā tātou kararehe ka kitea noatia i runga i ngā motu ririki i waho atu o te motu whānui. Kāore e kitea e te iwi whānui. Kei ngā whakamaurutanga anake i muri i ngā taiepa teitei. Kotahi mō ia rua tekau punua kiwi ka tipu hei pakeke, ki te kore e āta whakahaeretia ngā riha.

He mea tipu te 1080 i roto i ētahi tipu i Te Uru o Ahitereiria me ētahi atu motu. Ahakoa ka tipu i roto i te taiao, ehara i te kaupapa tautoko – he ōrite te tipu o te hemoreke. Ko te take e mau ana ētahi tipu i te 1080, he mea kukuwha kia kaua te tipu e kainga e te kararehe. Nā reira, kua riro te ārai mate i te paihamu me ētahi kararehe nō Te Uru o Ahitereiria nō mai rā anō. I runga i tēnei, kua taea te whakamakere te 1080 i ngā waka topatopa i runga i ngā heketea miriona nei i Te Uru o Ahitereiria hei whakamate i te pōkiha, i te ngeru mohoa me te kurī mohoa.

Ko te tukanga pai rawa ka whakamate i te paihamu, i te kiore me te toiura engari ka puāwai tonu ngā rākau nō Aotearoa ake, ā, ka ora tonu ngā kararehe. Ka mutu, ka whakamahia tātaitia ki te tere whakamate i te nekeneke mai a te tini me te mano o te kiore mai me te toiura i te wā he huhua ngā pua o ngā rākau. Ā, ka iti te utu i runga i ngā whenua nunui, whenua uaua, e tawhiti ana me ngā whenua rāhui iti e tata ana.

Kāore he raru e puta mai i taua tukanga pai rawa. Kāore e whakamatea te manu, te ika, te ngārara, te pepeke nō Aotearoa ake, ā, kāore e whakamatea ngā kararehe pai nō motu kē. Kāore he paku wāhanga e noho ki te wai, ki te oneone rānei hei whakararu i te haumarū tūmatanui. Ā, ka whakamatea rawatia te paihamu, te kiore me te toiura engari kāore e mamaetia ērā kararehe.

Kei tēnei rangahau e āta whakaōritehia te 1080 me ngā paitini āhua ōrite ki tēnei tukanga pai rawa. Ko te mea ohorere kua āhua tōtika te 1080. Kāore e pai rawa atu, engari inā te tautohetohe i pōhēhē au kāore i pērā rawa te kaha me te haumarū o te 1080. Ko tētahi take i pērā ai kua pai ake te whakamahi me te whakahaere o te 1080 kua whakaritea i ngā tau kua pahure ake nei.

Kia mārama rawa ki ngā raru mō te 1080, kua āta kōrero mātou ko aku kaimahi ki te iti me te rahi o ngā tāngata e whakahē ana i te whakamahi o te paitini nei. Kua rapu mātou i te ngako o ā rātou kōrero, ā, kua āta pānuitia ā rātou tuhinga. E tika ana, kāore i tika te mahi a ētahi; engari ka taea te whakatikatika i ngā hapa, ā, ka taea te hapa e te tangata ahakoa he mea wareware, he mea takune rānei.

Ka tino pāmamae te tangata inā mate te kurī e ngākau nuitia ana. Engari, e waru noa iho ngā kurī kua mate i te 1080 i ngā tau e whā kua pahure ake nei. Tēnā, kua tokomaha ake ngā kurī e mate ana i runga i ngā rori engari kāore tētahi e tono ana kia mutu te taraiwa motokā. Kia tika te aromatawai i ngā raru.

E ai ki Te Papa Atawhai ko te 1080 ‘tētahi o ngā taputapu kei roto i te keteparaha’. Tērā e pōhēhētia he taputapu anō hei hāpai i tēnei mahi, engari kei te hē tēnā.

Kāore e kore, he mahi tā te māhanga, ki ngā tahataha o te ngahere me ngā whenua rāhui, ā, he mahi hoki ā ērā atu paitini hāunga i te 1080. Engari ko te mahi ki te whenua, kāore e tino tōtika, ā, kāore e iti te utu pērā i ngā whakahaere waka topatopa ki ngā whenua nunui, whenua uaua, e tawhiti ana.

Ko tētahi paitini i mahia nuitia ko te cyanide. Kāore e mamae te mate o te kararehe, ā, ka memeha noa i roto i te taiao me ngā tinana kararehe kua paitinihia. Engari, koinā te take kāore e paitinihia te toiura; ko te kiko kararehe te kai a te toiura, nā reira kotahi anake te huarahi ki te whakamate i te toiura, arā te paitini tuarua. Nā, me kai te toiura i te paihamu me te kiore kua paitinihia.

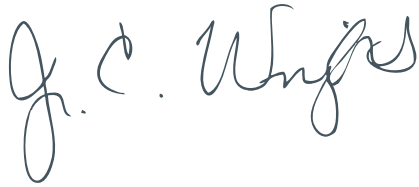
Ko tētahi atu paitini ko te brodifacoum, engari ka nui atu ngā kararehe me ngā manu ka mate mō te kore noa iho i tēnei (i ērā i mate i te 1080) nā te mea ka noho pūmau ki te taiao mō te wā roa, ā, ka nui te mamae.

Kei te whakaritea ētahi paitini rerekē i te 1080, engari ahakoa he painga anō tō ēnei, kāore e whakakapahia te 1080. Mō tētahi wā i whakaarohia tērā ētahi whakahaerenga kōwhiringa koiora e tika ai, engari kua kati te pūtea rangahau nā te mea: kāore i tino tōtika, ā, he mahi raweke ira pea tō te nuinga o ngā kōwhiringa.

Ko tā te tino kaitohutohu pūtaiao a te Pirimia, a Tā Peter Gluckman, me hanga ngā whakataunga kaupapa here i runga i te taunakitanga. Kua hōhonu rawa te taunakitanga e tautoko ana i te whakamahi tonu o te 1080 i ngā tau kua pahure ake nei. Ko te nui noa atu o ngā tuhinga me ngā tohutoro kei muri o te pūrongo nei e whakaatu nei i te tika o tēnei kōrero.

Ki taku kitenga, nā te āta tātaritanga o te taunakitanga e pēnei ana: Me whakamahi tonu te 1080 (me te whakamakere i te waka topatopa) hei atawhai i ō tātou ngahere, ā, me kaha ake te whakamahi. Waihoki, ehara i te mea kei te whakamahia nuitia i tēnei wā. Ināianei, ko te pūtea e whiwhi ai te Poari Hauora Kararehe hei whakamate i ngā mea e kawē ana i te mate kōhi mō te kau he nui ake i te pūtea e whakapaungia ai e Te Papa Atawhai ki te whakahaere i te paihamu, i te kiore me te toiura i runga i te katoa o te whenua whāomoomo.

He iti rawa ngā wā ka pēnei te kaha o taku whakataunga i te otinga o taku rangahau. Engari, e kore te paihamu, te kiore me te toiura e whakarite ana ki te wehe atu i te motu nei. Ko tō tātou tuakiri hei tāngata o Aotearoa, me te tohu o te whenua matomato, whenua mā hoki hei hokohoko i te motu nei ki te ao, he mea hanga i runga i ngā taiao ka whakamōtītia e ngā riha nei. E kore tātou e whakaae kia mate ā-moa ō tātou ngahere.

Dr Jan Wright

Te Kaitiaki Taiao a Te Whare Pāremata

Tō mātou kaupapa

Ko Dr Jan Wright Te Kaitiaki Taiao a Te Whare Pāremata. He Āpiha Pāremata motuhake, he whānui tōna mana ki te rangahau i ngā āwangawanga taiao, ā, ka tū motuhake ki te kāwanatanga o te wā.

Kāore te Te Kaikomihana e tuku pūrongo ki tētahi Minita nō te Kāwanatanga, engari ki te Pāremata whānui, arā ki te Pika o te Whare me ngā Āpiha o te Kōmiti Pāremata. Ka tū motuhake ia ki te kāwanatanga o te wā.

He ahurei te mahi a Te Kaikomihana, ā, he tino rerekē ki ngā mahi a ngā pokapū kāwanatanga taiao, pērā i Te Manatū Mō Te Taiao, Te Mana Rauhi Taiao me Te Papa Atawhai.

Ka rangahau te Te Kaikomihana i ngā āhuatanga taiao e kōwhiria ai e ia. Ka tautokohia ia e āna kaimahi pūkenga whānui, ka āta whakawā ia i te taunakitanga kua kohikohia i ngā takenga maha. E mōhiotia whānuitia ko āna mahi he mārāma, ka puta mai i runga i te kōrero pono, ā, ka taea te whakamahi.

Ā mātou mahi

Ko te tino mahi a te Kaikomihana he hoatu kupu āwhina motuhake ki te Pāremata.

I tutuki ai tēnei i ngā huarahi maha:

Pūrongo mō ngā rangahau. Ko te katoa o ngā pūrongo o te Kaikomihana i whakatakotohia ki te tēpu i roto i te Pāremata e te Pika. He tūtohu mō te tīni tō ētahi pūrongo, he whakaako kē tō ētahi atu.

He tāpaetanga ki ngā kōmiti whiriwhiri mō ngā pire, ngā uiuinga me ngā pitihana. I ētahi wā ka tuku tāpaetanga ki ngā marohi kaupapa here, hei tauira ko ngā rerekētanga marohi ki te Resource Management Act.

Ko te katoa o ā mātou mahi e tautoko ai i te whāinga a te Kaikomihana kia pupuri, kia whakapai ake rānei i te taiao o Aotearoa mā te tīni i te whakaaro o ngā kaiwhakatau i te kupu āwhina motuhake kua āta whakaarotia.

Kia whakaaetia, kia whakaaweawe te kupu āwhina a te Kaikomihana me tū motuhake, me ngākau tapatahi, ā, me tino tika te rangahau a te tari.

Ko ngā whakataunga ki te tīni i te ture taiao, kaupapa here me ngā whakahaere rōpū he kaupapa mā te Pāremata, te kāwanatanga me ngā kaunihera. Ko te whakamahi i ēnei whakataunga me te aroturuki i te whaka aweawe i runga i te taiao te takohanga a ngā pokapū kāwanatanga.

Tā mātau koromaki, ā mātau uara

Tā mātau koromaki

He pupuri, he whakapai ake i te taiao ki tērā e tika ana mā te tuku tohutohu motuhake whai kaha e mārama ai ngā whakatau.

Ā mātau uara

Hiranga – ko ā mātau pātai me ngā whakautu he ū ki te putaiao matatau, he mārama hoki. Ka noho haepapa mātau ki te iwi o Aotearoa me te tuku uara mō ngā pūtea ka whakawhiwhia mai.

Manawa nui – he kaha te tuku pātai kia pai ake ngā āhuatanga. Ka ngana mātau ki te whakaputa i ngā hua o ā mātau mahi mā ngā tikanga rerekē kia kaha ai te whai take.

Te wairua manaaki – ka mahi tahi mātau i runga i te mana ōrite, te whakawhiti whakaaro, te āta whakarongo, ā, kia kua e pukā te whakawā. Ka whakaae ki ngā whakataunga me ngā mahi e hua ai te taiao.

Auahatanga – nā te pararau kore e tuwhera, e auaha te whakaaro. Ka ngana ki te whakatika raruraru, kua te noho i roto i te pouri.

Tōtikatanga – ka pono, ka ora hoki te tangata i ā mātau tohutohu. Ko ngā pānga, he pūmau te whai hua ki te taiao o Aotearoa.

Ko koe ki tēnā, ko ahau ki tēnei kīwai o te kete.

Tēnā tātou katoa.